

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ
ШИНЖЛЭХ УХААНЫ СУРГУУЛЬ
“МОНГОЛ СУДЛАЛ”

Эрдэм шинжилгээний сэтгүүл

Боть XLVIII (610)

DOI: 10.22353/ms20244813

МОДОН ЦУУР УРЛАЛЫН АСУУДАЛД

П.Даваапил
Б.Баяннамсрай

Хураангуй: Модон цуурын гарал үүсэл, хөг тогтолцоо, урын сан, хийц бүтцийн талаас нь судалсан судалгааны ажлууд цөөнгүй байна. Эдгээр ажлуудад модон цуурыг өвлөн уламжилж ирсэн өвлөн уламжлагчдын цуур урлах арга барил, материалыг дэлгэрэнгүй өгүүлсэн байна. Тэд эхэн үедээ өөрсдийн амьдардаг газар оронд түгээмэл ургадаг гишүүнэ, цооргоно, балчиргана зэрэг гол нь хөндий модлог ургамлыг ашиглан цуур урладаг байсан авч тэр нь амархан эвдэрдэг, хэврэг байжээ. Тиймээс илүү хатуу, гол нь хөндий бус хуш, нарс, хар модны голыг хөндийлж ухан буцааж эвлүүлж наах, утсаар ороох, малын өлөн гэдсээр бүрэх зэргээр бат бөх болгожээ. Үүний зэрэгцээ модон цуурын гурван нүхийг гаргахдаа цуурын доод талаас нь тухайн цуур урлаач өөрийн хуруугаараа хэмждэг байсан нь цуурын нүх хоорондын зай өөр өөр болоход нөлөөлсөн байна. Мөн цуурын урт, дээд амсар, доод амсрын нүхний голч нь өөр өөр байна. Энэ нь цуурчид хамтран цуурдах, өөр бусад хөгжмийн зэмсэгтэй хамсрах, найрал хөгжмийн бүрэлдэхүүнд оруулахад бэрхшээл учруулж байна. Иймээс бид энэхүү өгүүлэлдээ модон цуур урлал, түүний хөг тогтолцоонд тулгарч буй асуудлыг судаллаа. Ингэхдээ цуур урлаачдын цуур урлах арга барилыг харьцуулан судалж өөрсдийн санал, дүгнэлтээ дэвшүүлээ.

Түлхүүр үг: Цуур, модон цуур, цуур урлал, хөг, гишүүнэ, балчиргана, залаат, хар мод

Оршил

Модон цуурын гарал үүслийн тухайд түүхчид, соёл урлаг судлаачид эртний түүхийн сурвалж бичгүүд, археологийн дурсгал, аман мэдээ, өвлөн уламжлагч нарын ярианд тулгуурлан өөр өөрсдийн санал, таамаглалыг дэвшүүлсэн байна. Эндээс үзвэл модон цуур нь Хүннүгийн үед лавтай хэрэглэгдэж байсан Монголчуудын язгуур хөгжмийн зэмсгийн нэг болох нь тодорхой байна. Харин урлал, хөг тогтолцооны талаар Ж.Бадраа, Ж.Энэбиш, Ф.Мэргэжих, С.Баянжаргал, Э.Жиндалай, Г.Нямжанцан, Н.Санжаадорж тэргүүтэй судлаачид, цуурчид өөрсдийн судалгааны бүтээлдээ өгүүлжээ. Гэвч эдгээрийг харьцуулан үзсэн, цуур урлалд тулгамдаж буй асуудлыг хөндсөн судалгааны ажил хараахан гараагүй байна. Тиймээс бид энэхүү өгүүлэлдээ цуур урлалд тулгамдаж буй асуудлыг хөндөхийг зорьлоо.

Үндсэн хэсэг

Цуур урлаачид модон цуурыг юугаар, хэрхэн урладаг байсныг сийрүүлъя. Цуурыг гишүүнэ¹, балчиргана², залаат³, хар мод⁴ зэрэг модлог үет ургамлын гуурс ишээр хийдэг. Энэ нь цуур урлах энгийн, эртний арга бөгөөд эзгүй хээр яваа анчин, малаа хариулж буй малчин, хэн боловч цуурыг хоромхон зуур түвэггүй урлах боломжтой байсныг илтгэдэг. Модон цуур урлах үндсэн материал нь байгалийн бэлэн ургамал, төрөл бүрийн мод болон малын гаралтай түүхий эд юм. Тиймээс бид дараах хүснэгтэд эдгээр модны бүтэц, онцлог, тархцыг харуулъя.

Ургамлын нэр	Онцлог	Хэлбэр	Ургадаг газар, орон
Гишүүнэ	Олон үетэй	Конус хэлбэртэй	Монгол орны ой хээр, тал, хангайн бүсэд тархсан
Балчиргана	Гишүүнийг бодвол дуу сайтай, үе багатай, арай бүдүүвтэр хэмжээтэй.	Голдоо хөндий	Алтайн ууланд асгатай газар ургадаг
Залаат	Гишүүнэ, балчиргана хоёрыг бодвол арай нарийн	Голдоо хөндий	Зөвхөн уулархаг, хангайн нутгаар ургадаг
Хуш	Шилмүүс нь зөөлөн бараандуу ногоон өнгөтэй	Конус хэлбэртэй	Уулархаг хангайн нутгаар ургадаг
Нарс	Зөөлөн ширхэгтэй	Конус хэлбэртэй	Дэлхийн бөмбөрцгийн хойд хэсгээс гаралтай.
Хус	Цагаан өнгөтэй, нарийн болоод чийрэг	Конус хэлбэртэй	Монгол орны ой хээр, тал, хангайн бүсэд тархсан
Хулс	Нягт, бах бөх чанартай	Иш нь бөөрөнхий, үе үеэр ургадаг, дотроо хөндий	Халуун бүс нутгаас гаралтай
Шинэс	Жавартай сэрүүн орчинд маш тэсвэртэй	Конус хэлбэртэй	Ой тайгад ихээр ургадаг
Хар мод	Бусад ургамалыг бодвол хатуу	Конус хэлбэртэй	Ойт хээр, хангайн бүс нутагт ургадаг

Хүснэгт-1. Цуур урлалд хэрэглэж буй мод, модлог ургамлын онцлог, тархац

¹ Олон үетэй, конус хэлбэртэй, гол нь хөндий, манай оронд элбэг ургадаг ургамал юм.

² Алтайн ууланд асгатай газар ургадаг, гол нь хөндий, гишүүнийг бодвол дуу сайтай, үе багатай, арай бүдүүвтэр хэмжээтэй.

³ Гишүүнэ, балчиргана хоёроос арай нарийн, зөвхөн уулархаг, хангайн нутгаар ургадаг. Залаатаар хийсэн цуурыг Шинжианы Хандгайт, ханас, зэрэг газрын урианхай, тува цуурчид хэрэглэдэг байна.

⁴ Бусад ургамалуудыг бодвол арай хатуу, конус хэлбэртэй, тархацийн хувьд хаа сайгүй ургадаг.

Байгалийн бэлэн материалыг ашиглан цуур урлах нь хялбар боловч эдлэхэд хэврэг байжээ. Иймээс цуурыг эдэлгээ сайтай, бат бөх болгох нийгмийн шаардлага аяндаа гарч ирсэн байна. “Эдүгээ цуурыг урлахад хангайн хар мод юм уу цагаан бургас, нарс⁵-ыг ширхгийн дагуу цуулж, хоёр хэсэг болгоод, хэсэг тус бүрийн голоор ховил гаргаж, түүнийгээ хавсарган нааж гуурс болгоод, завсар зай гаргахгүйн тулд гадуур нь хонины улаан хоолойн хальсыг битүү углах зэрэг нарийн чимхлүүр арга технологи хэрэглэх болсон нь цуур урлах технологийн өөрчлөлт хөгжлийг илтгэж байна” (Модон цуур I, 2015:19).

ХБК-ийн багш, цуурч, цуур урлаач Г.Нямжанцантай цуур урлах арга технологийн талаар ярилцахад “Ихэвчлэн хуш⁶ модоор хийдэг хуш модны хатуу зөөлөн байдал нь цуурт их тохиромжтой санагддаг. Мөн хар модоор хийх тохиолдол бас байдаг. Цуурыг урлахдаа модоо цуулж голыг нь ухаж ховил гаргаад цуулсан хоёр модоо эвээр нь наагаад гадна талаар нь өлөн ороож бэхэлнэ. Өлөн маань тухайн модыг хий алдах боломжгүй болтол хатаачихдаг. Хэрвээ хий алдсан тохиолдолд уг хөгжим маань дуугарахгүй байдаг онцлогтой учраас хий алдалтаас хамгаалаад хонины улаан хоолойн дотор талын нимгэн хальс юм уу өлөнгөөр гадуур нь ороож хэрэглэдэг уламжлалыг ашигладаг. Цуурыг хар модоор урлахад цангинасан, цацарсан дуутай цуур болдог харин хуш, нарсаар урласан тохиолдолд жоохон бөглүүдүү дуутай болдог” хэмээсэн юм. Энд цуур урлаж буй модны бүтэц, ширхэг, хатуу зөөлнөөс хамаараад дуу, тембр⁷ нь өөр өөр болдог гэдгийг дурдсан нь онцлууштай байна.

Урианхай модон цуурын хийц нь эртний Монголчуудын амьдрал ахуйтай зохицсон хөгжим урлах өндөр мэргэжлийн ур чадварын шинжийг хадгалсан байдаг. Урианхай цуурыг голдуу улаан харгай модоор хийдэг. Зарим газарт бургас, хар мод, шар мод, хус⁸, залаат зэрэг мод ургамлаар хийдэг болох нь судлаачдын бүтээлээс тодорхой харагдаж байна. “Шилж тохирсон материалаа дээд үзүүрээс доод үзүүр хүртэл нарийсган бөөрөнхий зоргож, голоор нь шулуун зүсэж ангилан, голыг нь ухаж хөндийлөөд, хоёр хэсэг ухаж нимгэлсэн модоо “Зус”⁹ цавуугаар дахин хэвд нь наалдуулж, хонь малын улаан хоолойн нимгэн цагаан хальсыг авч цуурын гадуур углан, мяндсан утсаар ороон бөхөлж хатаадаг” (Жиндалай, 2012: 36-38) болохыг Э.Жиндалай тэмдэглэсэн байна.

Мөн Ховд аймгийн Дуут сумын н.Баатаржав хатуу хуш модоор нүх гаргаж урианхай цуурыг урладаг юм. Урианхай Балдан дунд зэргийн хатуу хоёр хэсэг

⁵ Конус хэлбэртэй, дэлхийн бөмбөрцөгийн хойд хэсгээс гаралтай.

⁶ Шилмүүс нь зөөлөн бараандуу ногоон өнгөтэй, конус хэлбэртэй, уулархаг хангайн нутгаар ургадаг.

⁷ Н.Жанцанноров 1996 онд хэвлүүлсэн “Хөгжмийн онолын нэр томъёоны хураангуй тайлбар толь” бүтээлийнхээ 95-р талд тембр буюу эгшиглэгээг 1. Хөгжмийн эгшгийн шол шинж тэмдэг /бүдүүн, өндөр, нам, чанга, сул, урт, богинын нэг адил/. Эгшиглэгээ нь нэг эгшигийг өөр өөр хөгжмийн зэмсгээр, өөр өөр арга маягаар, өөр өөр хоолойгоор хөгжимдөх, дуулахад ялгарах шинж. Эгшиглэгээ эгшиг гаргах эд ангиас онцгой хамаарна. Мод, төмөр, хялгасаар үйлдсэн хөгжмийн зэмсгийн эх бие, чавхдас нэг ижил эгшигийг өөр өөр өнгөөр гаргана. Энэ нь эгшиглэгээ юм. 2. Хөгжмийн гоо зүйн нэг ойлголт гэжээ.

⁸ Цагаан өнгөтэй, нарийн болоод чийрэг, конус хэлбэртэй.

⁹ Загас, үхэр малын арьс ширийг чанан өтгөрүүлж хийсэн цавуу.

модыг авч хооронд нь цавуудан нийлүүлэн хийдэг. Энэ бол цуур хийдэг Урианхай аргын хоёр жишээ юм. Ховд аймгийн Ховд хотын н.Балдандорж нь хавтгай дугуй цуур хийдэг. Хоёр хэсэг модыг авч урлаад цавуудаж залгадаг. Модон биеийг сийлж үрж зүлгээд нягт залгаж хийдэг. Тэгээд нимгэн лакдаж хар утсаар ёроолыг хүртэл ороож дээд талыг бэхэлдэг. Үлээдэг нүх бага зэрэг өргөн байдаг. Цуурын нүхийг ухаж гаргаж, сийлээд түлдэг. Хулс мод¹⁰, шинэс¹¹, нарс модыг ашиглаж хийсэн цуур зохиогчийн цуглуулгад байдаг байна. (Жиндалай, 2012: 129) Эндээс бид хийдэг мод, ургамал цавуу нь нутаг нутагт өөр өөр байгааг харж болно. Учир нь бидний өмнө авсан баримтуудад буйгаас энд буй мэдээ багагүй ялгаа зөрөөтэй байна.

Ф.Мэргэжих, С.Баянжаргал нарын судалгаанд Тавинтай гуай хэрхэн цуур урладаг болохыг тэмдэглэсэн байна. Тэд “Цуурын хийцийн тухай Тавинтай гуай хэлэхдээ цуурыг улаан харгайгаар сөөмлөж хийгээд хонины улаан хоолойн цагаан хальсаар бүрдэг байна” гэжээ. Ингэхлээр эхэн үедээ бэлэн нүхтэй мод, ургамлыг ашигладаг байснаа яваандаа хатуу модлог ургамал, төрөл бүрийн модыг ашиглан урладаг болсон нь цуур урлах арга технологи бий болсныг гэрчилж байна. Хойд Шинжаань нутагт модноос нимгэн хатуу хулс элбэг бөгөөд улиангар модыг цуур хийхэд хэрэглэдэг. Шинэсийг бол байнга ашигладаг. Хатуу модыг бол сийлбэртэй цуур хийхэд ашигладаг байна. Өөрөөр хэлбэл дээрх мэдээ баримтуудад нарс, хус, хуш, харгай, хар мод, шинэс, улиангар гэх мэт төрөл бүрийн мод, модлог ургамлуудаар хийж болно гэдгийг цуур урлаачид болон судлаачид тэмдэглэсэн байна.

Мөн зарим эх сурвалжуудад модон цууртай “Ху Жиа”-г холбоотой хэмээн тэмдэглэсэн байдаг. Тэгвэл Ху Жиа-гийн хийц материалын тухай “Дундад улсын нэвтэрхий их тольд”-д тэмдэглэсэн нь “Гуурсыг үлээж дуугаргах хөгжмийн зэмсэг, Хятадын эртний үлээвэр хөгжим, бас Ху Жиа гэдэг. Хан улсын үед Хүннүгийн газраас уламжлан оров, нэгтгэх хэллэг нь Лү Бүө Ян дайны үймээнээс оргож баруун Рүн улсад байхдаа зохиов. Анхандаа зэгсний навчаар хуйлан хийдэг, сүүлээр нь зэгсний навчаар шүглүүр, бурзан хийж, зэгсний иш буюу хонь ямааны ясаар хонгио хийдэг болсон, ихэнхдээ даралтын нүхгүй байдаг” (Жиндалай, 2012: 33) хэмээн Э.Жиндалай тэмдэглэжээ.

Ж.Бадраа “Цуурыг голдуу модоор хийдэг учраас модон цуур гэсэн бололтой. Гэвч хэлбэр, хэмжээ нь өөрчлөгдсөөр иржээ. Жишээ нь: бугалга буюу доод амсар нь эртгэр, гансны толгой шиг, дундаа модтой хоёр талдаа эвэрлэсэн, одоогийнхоос арай урт цуур ч байсан байна. Одоо баруун монгол ардын дунд хэрэглэдэг цуур бол бургас буюу хар модыг ухаж эв нийлүүлэн хийгээд бог малын улаан хоолойгоор бүрж утсаар ороон, зарим үес доллардон өнгөлдөг, гурван нүхтэй цуур байгаа” (Бадраа, 1998: 49) гэж бичжээ. Энд цуур урлах арга нэлээд төгөлдөржин басхүү өдгөө хэрхэн урлаж байгааг тодорхой өгүүлсэн байна. Өөрөөр хэлбэл цуур урлаачид орчин цагт бат бөх байх үүднээс голдуу хар модоор урлаж бог малын өлөн гэдсээр ороож бэхжүүлж байна. Ийнхүү цуур

¹⁰ Иш нь бөөрөнхий, үе үеэр ургадаг, дотроо хөндий, Ази тивийн халуун бүс нутгаас гаралтай.

¹¹ Жавартай сэрүүн орчинд маш тэсвэртэй, конус хэлбэртэй, ой тайгад ихээр ургадаг.

урлахад хийх материалыг урьдчилан нарийн технологийн дагуу бэлтгэх хэрэгтэй юм. Ялангуяа модны хатаалгад онцгой анхаарал хандуулах шаардлагатай. Энэ нь цуурыг бат бөх байлгаад зогсохгүй зөв хөгтэй, сайхан дуутай болоход ч чухал нөлөөтэй юм.

Тэгвэл цуур урлах модыг хэрхэн хатаадаг болохыг судалбал “Цуур урлах модоо бэлтгэхдээ тухайн модныхоо амин чийгийг удаан хугацааны турш сэрүүн газар байлган хатаах хэрэгтэй байдаг байна” (Хэрлэн, 2009: 102) гэжээ. Ингэж хатаасан мод нь цуурдах явцад байнга усан чийглэхэд усанд дэвтдэггүй сайн талтай ажээ. Ингээд “Хатаасан модноосоо 3 төөг таслан авч конус хэлбэртэйгээр бөөрөнхийлөн харуулдана. Түүний дараа модоо голоор нь хоёр хэсэг болгож цуулан доторх хэсгийг нь ухааж аваад эргээд хоёр хэсгээ эвээр нийлүүлэн барьцалдуулж наана. Дараа нь уг модоо нарийн утсаар хөдөлгөөнгүй болгон чанга баглаад бог малын хатаасан өлөн гэдсийг усанд дэвтээгээд, багласан модоо өлөндөө шургуулж, хий агаар алдахгүй болгож сүүдэр газар хатаана. Эцэст нь бэлэн болсон их биедээ эгшиглэгээг үүсгэх даралт нүхнүүдийг гаргана” (Хэрлэн, 2009: 102-103) хэмээсэн байна. Хий гаргахгүй байх, өлөнгөөр нягт сайн ороож баглах нь сайхан дуутай болгохын хамт цуурыг дуугаргах, үлээж сурахад хялбар болгоно. Энд хүртэлх цуур урлах арга ажиллагаа, уламжлал нь ерөнхийдөө нийтлэг байна. Харин үүнээс хойших ажилбарууд нь хувь урлаач, газар орон, цаг хугацаанаас хамааран өөр өөр байна.

Өөрөөр хэлбэл “Ардын хөгжмийн дадал туршлагаас үзэхэд цуурын нүхийг цуурын үзүүр талаас эхэлж хэмждэг байв. Нүхний хоорондох зайг хэмжих хэмжүүр нь цуурчийн гарын хуруу юм. Эхний нүхийг 4 хуруу, дараагийн нүхийг түрүүчийнхээс 3 хуруу, сүүлчийн нүхийг 4,5 хуруу зайд тус тус гаргана” (Энэбиш, 2007: 415) гэсэн байхад Л.Хэрлэн “Нүхийг гаргахдаа үзүүрийн нарийн хэсгээс нь 5 хуруу зайнд нэг даралт нүхийг, түүнээсээ 3 хуруу зайнд 2 дахь нүхийг, хамгийн сүүлийн нүхийг 5 хуруу зайнд нүхэлнэ. Даралт нүхийг гаргахдаа ямар нэгэн зүйлээр зорохгүйгээр зөвхөн төмөр улайсгаж цоолж бэлэн болгоно. Ингэснээр цуур хөгжим нь бэлэн болно” (Хэрлэн, 2009: 103) хэмээсэн байна.

Ф.Мэргэжих нарын “Монгол дуу хөгжмийн судлал” номд үзүүлсэн Тавинтай гуайн цуурын нийт урт нь 60 см, доод амсраас нэгдүгээр нүх хүртэлх зай 7,2 см, нэгдүгээр нүхнээс хоёрдугаар нүх хүртэлх зай 7,4, хоёрдугаар нүхнээс гуравдугаар нүх хүртэлх зай 8 см гэж тэмдэглэгдсэн бол Манидар гуайн урласан цуурын нийт урт 57,5 см, доод үзүүрээс эхний нүх хүртэл 10см, эхний нүхнээс хоёрдугаар нүх хүртэл 6,5 см, хоёрдугаар нүхнээс гуравдугаар нүх хүртэл 10 см” (Мэргэших., Баянжаргал, 1997: 162-163) гэж тэмдэглэгдсэн байна. Эндээс цуур урлаачдын цуур хөгжим урлах хэмжээ нь өөр өөр байгаа гэдэг нь нотлогдож байна.

Манидар¹² цуурчийн цуурын нүх хоорондын зайг С.Баянжаргал 1986 онд надад өөрийнхөө хэрэглэж байсан цуурыг дурсгаж өгсөн билээ гээд “Түүний цуурын урт нь 53 см, үлээх талаас цуурын зав талын 1-р нүх хүртэл 27,7 см, 2-р нүх хүртэл 37,7 см, 3-р нүх хүртэл 43,7 см болох бөгөөд үлээх талын нүхний

¹² Манидар эрэгтэй 75 настай. Алтай хотын Хандгайтын Ах сумын хүн.

диаметр нь 1,5 см болно. Эдгээр бодит тооноос үзэхэд нэгдүгээр ба хоёрдугаар нүхний хоорондох зай нь 10 см, хоёрдугаар ба гуравдугаар нүхний хоорондох зай нь 6 см. Цуурч Манидар дээрх аязуудыг малын улаан хоолойн дотор биеийн нимгэн цагаан хальсаар бүрсэн модон цуураараа татсан билээ (Мэргэжих., Баянжаргал, 1997: 243) гэж тэмдэглэжээ.

Г.Нямжанцан “Доод амсраас нь эхлээд 4 хуруу зайтай эхний нүхийг дараа нь эхний нүхнээс 3 хуруу тавиад хоёр дахь нүхийг, дараа дахиад 4 хуруу тавиад 3 дахь нүхийг цоолдог. Нүхийг цоолохдоо мөлхөж яваа хүүхдийн чигчий хурууны хумсны толионы хэмжээтэй байхаар бодож цоолно. Харин дээд амсрын гол нь ойролцоогоор 21 мм, доод амсрын голч 12мм байхаар урладаг. Ая данг нь тааруулсан байх хэрэгтэй учраас нүхнүүдийг хийхэд зарим тохиолдолд нэг нүх нь өнгө нь жаахан дээрдвэл дараагийн нүхний өнгийг жаахан доошлуулж хийх гэх мэт хэмжээг үндэслэл болгож хөгжмөө урладаг. Мөн орчин цагийн хэрэглээгээ дагаад өнгө үзэмжид нь анхаарч гадна талаас нь сураар боох, дээд болон доод хэсгийг нь илүү хатуу модоор углуургадаж хийдэг” (Г.Нямжанцантай хийсэн ярилцлага. 2016.11.14) гэж ярьсан юм.

С.Юндэнбат “Урианхай цуур гурван даралттай. Цуурын нэг үзүүрээс 4 хуруу зайд баруун гарын долоовор хуруугаар дарах зориулалттай анхны нүхийг, түүнээс 3 хуруу зайд баруун гарын эрхий хуруугаар дарах хоёр дахь нүхийг, түүнээс дахин 4 хуруу зайд зүүн гарын долоовор хуруугаар дарах 3 дахь нүхийг тус тус цоолно. Түүнээс нэг төө, мухар сөөм хэмжээд цуурын үлээх үзүүр буюу амгайг гаргана. Цоолох нүхний хэмжээ нь мөлхөж байгаа балчир хүүхдийн гарын хурууны хумсны толионы хир байна” (ЦУУӨБТА, 2015: 9) гэж тэмдэглэжээ.

Энэ мэт судлаачдын мэдээнээс гадна хэн, хэзээ хэрэглэж байсан нь үл мэдэгдэх цууруудыг Н.Санжаадорж олж илрүүлэн хэмжилт хийжээ. Тухайлбал, Үндэсний түүхийн музейд хадгалагдаж буй Баян-Өлгий аймгийн н.Төмөрөөс 1984 онд авсан нарийн мяндсан утсаар ороож бог малын өлөнгөөр бүрсэн бургасан цуурын нийт урт нь 60см, дээд амсрын нүхний тойргийн хэмжээ 1,3см, доод үзүүрийн амсрын тойрог 0.6 мм, доод үзүүрээс 1-р нүх 9,5 см, 1-р нүхнээс 2-р нүх хооронд 5,6 см, 2-р нүхнээс 3-р нүх хооронд 9см байна. Мөн хэзээ хийсэн, хэн хэрэглэж байсан нь тодорхойгүй, цуглуулгаар олдсон голдоо хөндий 2 хэсэг хар модыг нийлүүлж нарийн сураар ороож, бог малын өлөн шургуулж хийсэн цуурын нийт урт нь 68 см, дээд амсрын нүхний тойргийн хэмжээ 1,4 см, доод үзүүрийн амсрын тойрог 0,7 мм, доод үзүүрээс 1-р нүх 10,5 см, 1-р нүхнээс 2-р нүх хооронд 6 см, 2-р нүхнээс 3-р нүх хооронд 12 см байсан байна. Мөн цуурыг тоглоочийн амьсгааны багтаамжаас шалтгаалан урт, богино янз бүрийн хэмжээтэй /ихэнхдээ 54-62см байна/ урладаг (Модон цуур I, 2015: 29). Эндээс дүгнэвэл цуурын нүх гаргах хэмжээ харилцан адилгүй байхын зэрэгцээ хэтэрхий тойм байна. Тодруулбал, хуруу хэмээх нь том хүний хуруу юм уу, хүүхдийн хуруу юм уу, өөрийнх нь хуруу юм уу гэх мэтчилэн тодорхойгүй байгаа нь өөр өөр урлаачийн урласан цуурын хөг хоорондоо тохирох эсэх эргэлзээг төрүүлж байна.

Эдгээр нүхнүүдийг гаргах болон хоорондын зайг тогтоох нь модон цуур урлах үйл ажиллагааны хамгийн чухал хэсэг юм. Нүх хоорондын зай, голчийн

зэрэгцээ урт нь ч мөн цуурын хөгийг тохируулахад чухал үүрэгтэй. Тиймээс одоо цуурын уртыг хэрхэн тодорхойлсныг судалбал Ж.Энэбиш “Энэ нь угтаа дээд хэсэг нь арай бүдүүн, үзүүр тийшээгээ нарийвтар 3 см-ийн голчтой, 58-60 см-ийн урттай, голыг нь хөндийлж ухаж нимгэлсэн шулуун урт мод юм” (Энэбиш, 2007: 415) хэмээсэн байна. Н.Санжаадорж “Эртний цуурын уртыг хоёр тохой (нэг тохой нь 40-45см) дөрвөн ямх (нэг ямх нь 3,2см) буюу нэг метр гарантаа (105см) гэж тодорхойлсон” (Санжаадорж, 2015: 25) байна. Г.Нямжанцан “Хөгтэй хийхийн тулд уламжлагдаж ирсэн аман хэмжээний дагуу нийт урт нь 3 төө гарантаа буюу 64см орчим” гэсэн бол Л.Хэрлэн “Монгол ардын хөгжмийн зэмсгийн түүхээс” номдоо модон цуур хөгжмийн уртыг “3 төө хэмээжээ.

Мөн “Урианхайчуудын модон цуурын уртын хэмжээ нь гурван төө хоёр хуруугаас гурван төө дөрвөн хуруу хавьцаа урттай бөгөөд, барагцаагаар 54-60см-ийн хооронд байдаг. Доод хэсэгтээ гурван даралтын нүх нүхэлдэг, доод амсраас дээш дөрвөн хурууны зайд нэгдүгээр нүхийг нүхэлж, нэгдүгээр нүхнээс дээш гурван хурууны зайд хоёрдугаар нүх, түүнээс дээш дөрвөн хурууны зайд гуравдугаар нүхийг нүхэлдэг” (Жиндалай, 2012: 37) байхад “Шинжиан”-д илрүүлсэн модон цуурын бүх урт нь 58,5 см байжээ. Эндээс харахад цуурын тогтсон урт байхгүй байгаа бөгөөд баримжаа, барагцаа хэмжээ байхын хамт археологийн малтлагаар олдсон цуурыг хэмжсэн хэмжилт дээр үндэслэн урлаачид, судлаачид өөр өөр бичсэн нь тодорхой байна. Ийм нөхцөлд дээрх цуурууд жигдэлсэн хөггүй гэдэг нь илэрхий юм.

Дүгнэлт

Модон цуурыг ихэвчлэн хус, шинэс, хар мод, харгай тэргүүтэй мод, модлог ургамлуудаар урладаг бөгөөд эдгээр нь гол төлөв манай орны навчит модны дотроос хамгийн их тархацтай бөгөөд навч нь өргөн өндгөрхүү, сагсгар, өндөр ургадаг моднууд юм. Модон цуур урлахад тухайн урлалд ашиглах модыг зөв боловсруулах явдалд онцгой анхаарлаа хандуулах шаардлагатай байна. Учир нь модон цуур хийх материал болон модны хатаалгаас шалтгаалан цуурын өнгө, тембр тодорхойлогдож байна.

Модон цуур урлаачид уг хөгжмийн зэмсгээ урлахдаа түүний хэмжээ харьцаа, нүх хоорондын зай, дээд доод амсрын голчийг харилцан адилгүй сонгож байгаа нь өөр өөр хөг бүхий цуур бий болох үндэс болж байна. Мөн бидэнд уламжилж ирсэн модон цуурын хэмжээс хэт ерөнхий, тойм байгаа нь цуур урлал, хөг тогтолцооны нэгдсэн ойлголт бий болоогүйг илтгэж байна. Тиймээс модон цуур урлах нэгдсэн стандарт бий болгож, хөгийг нь жигдлэх нь уг хөгжимдүүрийг найрал хөгжмийн бүрэлдэхүүнд оруулж тоглох хийгээд бусад хөгжимдүүрүүдтэй хамсран тоглох зэрэг цаашдын хөгжилд нь чухал ач холбогдолтой юм.

Ном зүй

Бадраа, Ж. (1998). *Монгол ардын хөгжим*. Улаанбаатар: T&U Printing Co., Ltd
Жанцанноров, Н. (1996). *Хөгжмийн онолын нэр томъёоны хураангуй тайлбар толь*. Улаанбаатар:
Жиндалай, Э. (2012). *Модон цуурын судалгааны тойм*. Улаанбаатар: Урлаг судлалын ухааны
магистрын зэрэг горилсон бүтээл.
Монгол цуур I. (2015). Улаанбаатар:

- Мэргэжих, Ф., Баянжаргал, С. (1997). *Монгол дуу хөгжмийн судлал*. Шинжианы ардын хэвлэлийн хороо.
- Санжаадорж, Н. (2015). *Цуурын хийц бүтээлийн харьцуулсан судалгаа*. Улаанбаатар: Урлаг судлалын ухааны магистрын зэрэг горилсон бүтээл.
- Хэрлэн, Л. (2009). *Монгол ардын хөгжмийн зэмсгийн түүхээс*. Улаанбаатар: МУИС-ийн хэвлэх үйлдвэр.
- Цуурын уламжлалт урлагийн өнөөгийн байдал, тулгамдсан асуудлууд [ЦУУӨБТА].* (2015). ЭШХ-ын илтгэлийн эмхэтгэл.
- Энэбиш, Ж. (2007). “Хүннү”-гийн модон цуур. Уран сайхны шүүмж буюу онгодыг өдөөгч халгай 413-423. Арвай принт хэвлэлийн газар.
- Г.Нямжанцантай хийсэн ярилцлага*. Хөгжим бүжгийн коллеж 2016.11.24.

Summary

Much research has been done on the origin, tonal system, repertoire, and structure of the wooden “Tsuur”. In these works, the method of crafting “Tsuur”, and the materials used are described in detail by the inheritors of wooden “Tsuur”. In the early times, they made “Tsuur” using mainly hollow-stemmed woody plants such as rhubarb, “tsoorgono”, and “balchirgana”, which were common in the area where they lived, but they were easily damaged and fragile. Therefore, they used more hard and monolithic trees, such as cedar, pine, and larch by hollowing them out and gluing them together. After that, they wrapped them with wire, and covered them with animal guts to make them strong. At the same time, the craftsman measured from the bottom of the “Tsuur” with his finger to make three holes in the wooden “Tsuur”, which caused the distance between the “Tsuur” holes to vary.

Also, the length of the “Tsuur” and the diameter of the upper and lower rim holes differ. It is difficult for musicians of “Tsuur” to play in an ensemble, combine with other instruments, and be included in an orchestra’s composition. Because of these reasons, in this article, we have studied the problems faced in wooden “Tsuur” crafts and its tonal system, compared with the different methods of “Tsuur” craftsmen, and put forward our opinions and conclusions.

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ
ШИНЖЛЭХ УХААНЫ СУРГУУЛЬ
“МОНГОЛ СУДЛАЛ”

Эрдэм шинжилгээний сэтгүүл

Боть XLVIII (610)

DOI: 10.22353/ms20244814

МОНГОЛ ЯТГА БА ГОО ЗҮЙ: УЛАМЖЛАЛ БА ОРЧИН ҮЕИЙН
УЯЛДААН ДАХЬ УРЛАГИЙН ГОО САЙХАН

Ширчин

Хураангуй: Монгол ятга бол Монголын ард түмний төлөөлөл болсон уламжлалт хөгжмийн зэмсэг төдийгүй Монгол соёлын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг юм. Түүнчлэн энэ нь орчин үеийн урлагийн салбарт тодорхой байр суурь эзэлж эхэлж байгаа юм. Энэхүү өгүүлэл нь Монгол ятгын гоо зүйн шинж чанар болон уламжлалт урлагийн уялдаан дахь илэрхийллийг судлав.

Ятгын түүхэн хөгжил, орчин үеийн урлагт хэрэглэгдэж буй байдал болон дэлхийн соёлын хэмжээнд гүйцэтгэж буй үүргийн талаар дүн шинжилгээ хийснээр энэхүү өгүүлэл нь ятгын урлагийн гоо зүйн гүн агуулга болон соёлын өв уламжлал, инновацын чухал нөлөөг гаргаж ирэх зорилготой юм. Энэ өгүүлэлд голчлон Монгол ятгын гоо зүйн онцлог шинж чанар болон хүмүүсийн ятгад татагдах дуртай байдлыг судалсан болно.

Түлхүүр үг: Монгол ятга, гоо зүй, уламжлалт урлаг, орчин үеийн урлаг, соёлын харилцаа, соёлын өв, хөгжмийн илэрхийлэл, урлагийн инновац

Оршил

Монгол ятга бол түүхэн хөгжлийн явцад бий болж, монгол соёлд гүн гүнзгий шингэсэн хөгжмийн зэмсэг бөгөөд орчин үеийн урлагт шинэ гэрэл гэгээ оруулж байна. Ятга хөгжим нь зөвхөн дууны илэрхийлэл төдийгүй өвөрмөц гоо зүйн шинж чанараараа дамжуулан соёлын гүн утга агуулга, сэтгэлийн нийцлийг илэрхийлдэг. “Хөгжим болон дүрслэх урлаг аль аль нь илэрхийллийн хувьд ялгаатай байдаг. Хөгжмийн онцлог нь илүү утгагүй, дуурайлгасан, дахин бүтээсэн байдалгүй гэдгээрээ тодорхойлогддог. Хөгжим нь бодит байдлыг дүрслэхгүй, харин хүний мэдрэмжээр дамжуулан илэрхийлдэг (Сүн Жин, 2004: 22). “Баруунд, хөгжмийн гоо зүйн боловсролын үзэл санаа нь эртний Грект эхэлсэн. Пифагор анх удаа хөгжмийн ‘цэвэрлэх’ нөлөөний талаар ярьж, үйлдэл, дуу хоолой нь сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлж, эргээд сэтгэл хөдлөлийг өдөөж, хүний сэтгэлд нөлөөлдөг гэж үзсэн (Жун Зилин, 1999:296). Тиймээс Монгол ятга нь зөвхөн хөгжмийн үнэт зүйлээс гадна гоо зүйн боловсролоор дамжуулан хүний сэтгэлд эерэг нөлөө үзүүлдэг.

Энэ судалгаагаар Монгол ятгын гоо зүйн илэрхийллийг судлан, уламжлалт болон орчин үеийн урлагийн нэгдлийн гоо сайхныг тодорхойлно. “Хөгжим бол хүний сэтгэлийн илэрхийлэл, хүний өвөрмөц шинжийг ашиглан бүтээсэн соёлын

үзэгдлийн нэг юм (Энст Кассирер, 1985:89). Монгол ятга нь уламжлалт хөгжмийн зэмсэг бөгөөд түүний урлагийн илэрхийлэл нь зөвхөн хөгжмийн тэмдэглэлээр илэрхийлэгдэхээс төдийгүй хүний сэтгэл зүйн болон соёлын илэрхийлэл болдог. Монгол ятгын хөгжим нь хүний бие махбодын болон сэтгэлийн түвшинд хүрч, бүтээлч хүсэл болон соёлын ойлголтыг өдөөж чаддаг. “Кассирерийн тэмдэглэлийн шууд залгамжлагч, Америкийн орчин үеийн гоо зүй судлаач Сюзан Лангер нь зөвхөн Кассирерийн тэмдэглэлийн онолыг хүлээн авч, янз бүрийн тэмдэглэлийн арга хэлбэрийг тодорхойлсон (Сюзан Лангер, 1953:62). Монгол ятга нь өвөрмөц хөгжмийн илэрхийллээрээ зөвхөн сэтгэлийн илэрхийллийг дамжуулагч төдийгүй соёлын элементийн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд хүний сэтгэлийн нууц, соёлын гүн утга агуулгыг илэрхийлдэг.

Нэг. Монгол ятгын түүх ба хөгжил: Монгол ятга нь урт удаан түүхтэй бөгөөд Монголын уламжлалт урлагийн гол төлөөлөл болохыг дурдсан. Энэ хөгжмийн зэмсэг нь өвөрмөц дуу хоолой, тоглох нарийн техникээрээ алдартай бөгөөд соёлын өвийг хадгалах, уламжлалыг дамжуулахад чухал үүрэг гүйцэтгэж ирсэн. Аристотелийн “урлагийн зорилго нь дотоод утгыг илэрхийлэх, гаднах хэлбэрийг бус” гэсэн үзэл баримтлал нь ятга урлагийн гүн гүнзгий утга агуулгыг тайлбарлахад тусалдаг. Ятга нь шашны ёслол, улс төрийн үйл ажиллагаа, ардын амьдралд хэрхэн хэрэглэгдэж, соёлын гүн нөлөөг дамжуулж байсныг харуулдаг. Монгол ятгын талаар олон түүх, гарал үүслийн домог байдаг.

Ятга нь албан ёсны ёслол, ард түмний баяр ёслол гэх мэт янз бүрийн баяр ёслолд чухал үүрэг гүйцэтгэж ирсэн. Эдгээр үйл ажиллагаанд ятга хөгжим нь хүмүүсийн сэтгэлийг хөдөлгөж, соёлын бахархлыг илэрхийлдэг. Тиймээс ятгыг судлах нь Монголын соёлын өвийг гүнзгий ойлгоход тусалдаг. Монгол ятга нь маш эртний хөгжлийн түүхтэй бөгөөд энэ талаар олон домог, түүх байдаг. Хамгийн алдартай нь Сайнхүүгийн ятгаар “буг чөтгөрийг” дарах тухай домог бөгөөд ард түмэнд аз жаргал, сайхан амьдралыг авчирсан гэж үздэг. Монгол ятга нь голчлон Монгол Улс болон Өвөр Монголын нутаг дэвсгэрт тархсан байдаг.

Түүхийн явцад монгол ятга анхдагч хэлбэрээ алдсан ч сүүлийн жилүүдэд Солонгосоос 1961онд Ким Зон Анийг (김정안) урьж, Наранбаатар багш зэрэг 16 оюутан анхны сурагчдыг бэлтгэж, Монгол нутагт энэ хөгжмийг сэргээж байна.

Тус ятга нь Солонгосын 13 чавхдаст гаяагум хэлбэртэй бөгөөд Монгол ятга нь нэг чавхдасаар эхэлсэн байх магадлалтай. Нум сумын дуу чимээ нь чавхдастай төстэй дуу чимээг үүсгэж, энгийн чавхдастай байснаа, дараа нь хоёр чавхдастай болж, улмаар 13 чавхдастай болжээ. Орчин үед ятгачид ихэвчлэн Хятадын 21 чавхдаст ятгыг гол хөгжмийн зэмсэг болгон ашигладаг. Ятга нь босоо ятга, хэвтээ ятга гэж ангилагддаг. Сүүлийн жилүүдэд Алтайн ятга олдсоноор Монгол ятгын өвөг гэж үзэх боломжтой. Өвөр Монголд Шилийнол мужийн Жамус багшаас суралцсан хүмүүс болон амьд байгаа Хүчит багшийн ятга нь өвөрмөц хэлбэр, загвартай бөгөөд Монгол ятгын өвөг гэж үздэг. Мөн Нарангэрэл багшийн сургуульд суралцсан хүмүүсийн Монгол ятга нь өөрийн өвөрмөц онцлогтой.

Монгол ятгын хөгжил нь цаг хугацааны явцад улам урагшилж байгаа бөгөөд Өвөр Монголын Монгол ятга нь хэрэглэгдэж байгаа хэдий ч хөгжих орон зай багатай, өргөн цар хүрээтэй хөгжих боломжгүй. Учир нь хөгжмийн зэмсгийн хөгжил нь хэд хэдэн үе шаттай байдаг. Нэгдүгээрт, хөгжмийн зэмсэг байх ёстой; хоёрдугаарт, холбогдох сурах бичиг эсвэл ая байх ёстой; гуравдугаарт, өргөн хүрээний үзэгчид болон энэ хөгжмийн зэмсгийг сурч, хөгжүүлэхийг хүссэн хүмүүс байх ёстой; дөрөвдүгээрт, шинэ бүтээлүүд хэрэгтэй бөгөөд цаг үеийн хөгжилтэй хослуулан хөгжих ёстой. Иймээс Монгол Улсын Монгол ятга нь хөгжихөд илүү тохиромжтой бөгөөд системтэйгээр чадварлаг хүмүүсийг тасралтгүй бэлтгэх боломжтой. Хэрэв цаг үеийн урсгалд орхигдвол хөгжиж чадахгүй болно. Тиймээс Монгол ятгын хөгжил нь хүн бүрийн чармайлт, өв уламжлалтай салшгүй холбоотой.

Хоёр. Монгол ятгын гоо зүйн онцлог: Монгол ятга нь онцгой өнгө аяс, өвөрмөц тоглох техникээрээ сэтгэл татам байдлыг илэрхийлдэг. Ятгын аялгуу нь тод, гүнзгий бөгөөд өргөн хүрээний сэтгэлийн өнгө аясыг дамжуулан илэрхийлэх чадвартай. Түүний тоглох арга барил нь нарийн бөгөөд зөвхөн уламжлалт техникээр хязгаарлагдахгүй, орчин үеийн шинэчилсэн арга барилуудтай хослуулсан байдаг. Энэ нь ятгын хөгжмийн олон талт байдал, урлагийн гүн гүнзгий шинж чанарыг бий болгодог.

Философийн үүднээс авч үзвэл, Аристотелийн “урлагийн зорилго нь дотоод утгыг илэрхийлэх бөгөөд гаднах хэлбэр нь хоёрдогч ач холбогдолтой” гэсэн үзэл санаа нь ятгын хөгжмийн гоо зүйн мөн чанарыг бүрэн тайлбарлаж чадна.

Пифагор эртний Грект анх удаа хөгжмийн “цэвэрлэх” (catharsis) нөлөөний талаар онол дэвшүүлсэн бөгөөд тэрээр хөгжим нь үйлдэл, дуу хоолойгоор дамжуулан хүний сэтгэлийг илэрхийлэх, өдөөх, нөлөөлөх хүчтэй гэж үзсэн (Ин Ай Чин, 2004: 8).

Монгол ятгын урлагийн гоо зүй нь өвөрмөц хөгжмийн илэрхийллээрээ дамжуулан сонсогчийн сэтгэл зүй, сэтгэлд гүнзгий нөлөөлдөг бөгөөд орчин үеийн нийгэмд чухал гоо зүйн болон боловсролын үнэт зүйл хэвээр байна. “Сюзан Лангер хэлэхдээ, хэл бол тэмдэглэлийн системийн нэг төрөл боловч хүн төрөлхтний цорын ганц илэрхийллийн хэрэгсэл биш юм. Хэл нь сэтгэлийн илэрхийллийг бүрэн илэрхийлж чадахгүй үед урлаг бий болдог (Сюзан Лангер, 1953: 62). Монгол ятга нь өвөрмөц хөгжмийн илэрхийллээрээ сонсогчдыг гүн гүнзгий сэтгэлийн түвшинд хүргэж, соёлын олон талт бүтээлч хүсэл, ухамсрыг өдөөж, сонсогчдын соёлын ойлголтыг өргөжүүлдэг.”

Дууны өнгө: Монгол ятга нь гар шууд чавхдастай хүрэлцдэг тул дууны өнгө нь илүү баялаг, зөөлөн байдаг. Энэ нь хүний сэтгэлийн илэрхийллийг илүү сайн дамжуулдаг. Харин бусад ятга хөгжмийн зэмсгүүд, жишээ нь хятад ятга, япон ятга зэрэг нь тусгай хумсаар тоглодог тул дууны өнгө нь гар шууд хүрэлцэх дуунаас илүү хол байж магадгүй. Гэхдээ тоглогчийн өөрийн ур чадвар, хөгжмийн гоо зүйн мэдрэмжээс хамаарч өөр өөр үр дүн гардаг. Жишээ нь, сайн зан чанартай хүмүүсийн тоглосон дуу илүү сонсголонтой байхад, цочмог зан чанартай

хүмүүсийн тоглосон дуу хэмнэл нь илүү нягт, эмх замбараагүй байдалтай. Удаан зан чанартай хүмүүс ятга хөгжмийн нарийн ширийнийг илүү сайн илэрхийлж чаддаг.

Техникийн хувьд урт хугацааны сургалтаар дамжуулан тоглогчид төрөл бүрийн аяыг маш хялбархан тоглох боломжтой болдог. Гэхдээ хамгийн чухал нь ухаарал, хөгжмийн мэдрэмж бөгөөд хөгжмийн ухааралгүйгээр тоглосон ая нь сэтгэл мэдрэгдэхгүй байх магадлалтай. Хөгжмийн бүтээлийн сэтгэлийг энгийн хүмүүс сонсоход хэцүү байдаг боловч мэргэжлийн хүмүүс болон удаан хугацааны турш мэргэжлийн сургалтад хамрагдсан хүмүүс үүнийг ойлгож чаддаг. Сэтгэл шингэсэн бүтээл нь хүмүүсийн сэтгэлийг хөдөлгөж, мартагдашгүй бүтээл болдог.

Олон бичиг баримтад монгол ятга нь ариун нандин хөгжмийн зэмсэг гэж тэмдэглэгдсэн байдаг. Ятгын голд нэг эгнээ чавхдас байрладаг бөгөөд чавхдасны хоёр тал нь арга ба билгийг төлөөлдөг гэж үздэг. Түүх домогт ч мөн ийм мэдээллүүд байдаг. Хятадад хөгжмийн эмчилгээ нь бие даасан мэргэжил болж, эдгээр аяыг ихэвчлэн ятга хөгжмийн зэмсгээр илэрхийлдэг. Иймээс Монгол ятга нь адилхан нөлөөтэй байж чаддаг. Учир нь эдгээр нь таван чавхдастай бөгөөд энэ таван чавхдас нь хүний таван эрхтнийг төлөөлдөг гэж үздэг. Барууны дууны шатлалтай харьцуулахад таван дууны өнгө нь хүний биеийн энергид ойрхон, таатай мэдрэмжийг өгдөг. “Хөгжмийн тэмдэглэл нь зөвхөн энгийн тэмдэглэлээс хамааралтай төдийгүй хүний сэтгэлийн соёлын үзэгдэл бөгөөд хүний биеийн болон мэдрэхүйн түвшинд хүрч, мэдрэхүйн хариу урвалыг өдөөж чаддаг (Энст Кассирер, 1985: 89). Монгол ятга нь өвөрмөц хөгжмийн илэрхийллээрээ сонсогчийн сэтгэлийг гүн гүнзгий хөдөлгөдөг бөгөөд соёлын олон талт бүтээлч хүсэл, ухамсрыг өдөөж, сонсогчдын соёлын ойлголтыг өргөжүүлдэг.”

Хөгжмийн хэв маяг: Монгол ятгаар тоглодог аянууд нь маш тодорхой, үндэстний хэв маягийг шингээсэн байдаг. Учир нь Монгол хүмүүс байгальтай ойрхон. Монголчуудын гоо зүйн мэдрэмж нь урт хугацааны нүүдлийн амьдралаас бий болсон бөгөөд байгальтай харилцах үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй байдаг. Монголчуудын урт хугацааны нүүдлийн хөдөлмөр нь байгальтай объектын харилцааг бий болгосон бөгөөд энэ нь гоо зүйн мэдрэмжийн үндсэн шалтгаан төдийгүй урлагийг бүтээх үйл ажиллагааны үндсэн суурь болдог. Тиймээс Монголчуудын гоо зүйн мэдрэмж болон урлагийн гоо сайхны мөн чанар нь хүн ба байгаль хоорондын чөлөөт, төгс нэгдэлд оршдог. Энэ нь Монголчуудын гоо зүйн хэв маяг болон гоо зүйн үзэл санааны өвөрмөц шинж чанар юм. (Мандуф, 2000: 40). Тиймээс Монгол хүмүүс байгаль орчны дуу чимээг дуурайхыг хүсдэг. Жишээ нь, хөөмий нь байгаль орчны янз бүрийн амьтдын дуу чимээг дуурайдаг бол морин хуур нь янз бүрийн морины давхилт, янцгаах чимээг дуурайдаг. Тэгвэл Монгол ятга нь байгаль орчны янз бүрийн зүйлсийг дуурайдаг. Жишээ нь, удаан ая нь горхи, нуур, хүрхрээний уянгалаг дуу чимээг дуурайдаг бол хурдан аян нь амьтдын явж байгаа чимээг дуурайдаг. Хүн ба байгаль нь маш чухал байдаг. “Динамик зүйлс болох урсгал ус, түүх зэрэг нь цаг хугацааны шинж чанараараа хөгжмөөр илэрхийлэхэд илүү тохиромжтой байдаг. Монгол ятга нь тоглох явцад нарийн хурууны арга болон

уянгалаг аяар дамжуулан усны урсгал шиг динамик сэтгэлийн дүр төрхийг амжилттай илэрхийлдэг. Энэ илэрхийлэх хэлбэр нь Бетховенийн хэлсэнчлэн: “Илэрхийлэл нь хөгжмийн зураглал их байдаг” (Сүн Жин, 2004:22), хөгжмийн өөр төрлийн бүтэц шинж чанарыг илэрхийлдэг.

Хөдөлгөөн: Дууны өнгө болон хэв маягтай харьцуулахад тоглогчид тоглох явцад уянгалаг дуу чимээгээр сэтгэл хөдөлгөн, өөрийн эрхгүй сэтгэл татам хөдөлгөөн, нүүрний илэрхийллүүдийг хийдэг. Учир нь хөгжмийн зэмсэг нь өөрт нь баяр баясгалан, аз жаргалыг өгдөг. Мөн үзэгчдэд таатай туршлагыг өгөхийг хүсдэг. Хөгжмийн үйл явц нь зөвхөн урлагийн илэрхийлэл төдий бус, харин бүхэл бүтэн соёлын туршлага болж, хүнийг мунхаглал, мартагналтаас сэргээн, дахин дахин хөгжмийн сэтгэлийн аяллаар дамжуулан хувь хүн түүх, үндэстэн, байгальтай гүн гүнзгий холбогдох боломжийг олгодог. Үүний үр дүнд хүн амьдралын утга учрыг ухамсарлан, уран бүтээлийн мөн чанарыг мэдэрдэг. (Энст Кассирер, 1985 : 228). Монгол ятга нь өвөрмөц хөгжмийн илэрхийллээрээ сонсогчдыг сэтгэлийн түвшинд гүн гүнзгий нөлөөлдөг бөгөөд соёлын олон талт бүтээлч хүсэл, ухамсрыг өдөөж, сонсогчдын соёлын ойлголтыг өргөжүүлдэг.”

Хөгжмийн зохиол: Монгол ятга нь Монгол ардын дуунуудыг тоглох уламжлалтай бөгөөд орчин үеийн хөгжмийн бүтээлүүд ч бий. Гоцлол, хамтлагийн тоглолт, дуулалт зэрэг олон төрлийн бүтээл туурвигдсаар байна. Өнөө үед авьяаслаг хөгжмийн зохиолчид Монгол ятгын онцлог аяс, хөгжмийн илэрхийллийн боломжийг өргөжүүлэн, шинэ уран бүтээлүүдийг туурвин, уламжлал ба шинэчлэлийн уялдаа холбоог хадгалж байна. Хөгжмийн гоо зүй нь хөгжмийн бүтээлийн бүтэц, хэлбэр, илэрхийлэл зэрэг олон хүчин зүйлийг хамардаг бөгөөд хөгжмийн зохиол хэрхэн сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлэх, гоо зүйн утга учрыг тайлбарлах, нийгэм, соёлыг тусгах тухай судалдаг (Ян Сюэ, 2024: 100). Монгол ятга нь өвөрмөц хөг аялгуу, тоглох арга барилаараа дамжуулан сэтгэл хөдлөл, соёлын гүн гүнзгий утга, урлагийн үнэт чанаруудыг илэрхийлэх чадамжтай. Хэдхэн жилийн өмнө ардын дуу зонхилж байсан бол, сүүлийн жилүүдэд хөгжмийн хэлний хувьд илүү өргөн хүрээтэй, сонсголонтой, өвөрмөц бүтээлүүд төрөн гарч, орчин үеийн хүмүүсийн амьдралын хэв маягт илүү тохирох болжээ. Гэсэн хэдий ч үндэс суурийг мартаж болохгүй. Уламжлалыг хадгалахын зэрэгцээ шинэ хөгжмийг судалж, хөгжүүлэх нь зүйтэй. Энэ л хөгжмийн зэмсгийн мөн чанар, сэтгэл татам чанар юм. “Жинхэнэ шилдэг бүтээлүүдийн гоо зүй нь цаг хугацаа өнгөрсний дараа улам бүр үнэлэгддэг. Учир нь шилдэг бүтээл бол баялаг уурхай мэт бөгөөд үргэлжлүүлэн судалж, шинээр нээн илрүүлэх боломжтой” (Сүн Жин, 2004: 26). Орчин үеийн нөхцөлд Монгол ятга нь орчин үеийн элементүүдийг уламжлалт урлагийн хэлбэртэй хослуулан, тасралтгүй шинэчлэгдэж буйгаараа гоо зүйн үнэ цэнээ хадгалсаар байна. Сонсголонтой, мартагдашгүй аялгуу нь хүний сэтгэлийг хөдөлгөж, өнгөрсөн дурсамжийг сэргээх хүчтэй. Хэрэв хөгжмийн зохиол хүний сэтгэлийг гүнзгий хөдөлгөж чадвал тэр нь үнэхээр амжилттай бүтээл болно. “Хөгжим нь дараалсан байдлаар илэрхийлэгддэг бөгөөд түүний гоо зүйн мөн чанар нь цаг хугацааны өрнөлөөс хамаардаг. Энэ утгаараа хөгжим нь уран зохиол, бүжиг, жүжигтэй

төстэй. Харин дүрслэх урлагийн бүтээлүүд нэг дор илэрхийлэгдэж, үзэгч дурын цэгээс эхэлж харааны фокусын замыг өөрийн хүслээр сонгох боломжтой” (Сүн Жин, 2004: 25). Монгол ятгын тоглолт нь цаг хугацааны урсгал дунд өвөрмөц сэтгэл хөдлөл, дүр төрхийг бий болгодог бөгөөд сонсогчдод тухайн мөч бүрд мэдрэмжийн өөрчлөлтийг авчирдаг.

Гар урлал: Монгол ятгын хийцийн урлал нь маш чухал хэсэг бөгөөд энэ нь дууны өнгийг сайжруулах үндсэн суурь болдог. Модны сонголт, зөв, тохирсон хэмжээ нь маш чухал хэсэг бөгөөд дууны өнгийг сайжруулахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Хөгжмийн зэмсгийн гадна байдал нь гоо зүйн нэгэн чухал элемент юм. Учир нь хөгжмийн зэмсгийг анх харахад хүмүүсийн анхаарал нь дууны өнгө, хөгжмийн урлалаас биш харин гадна байдлаас нь эхэлдэг. Учир нь харааны мэдрэхүй нь хүний таван мэдрэхүйгээс хамгийн түрүүнд гоо зүйн мэдрэмжийг хүлээн авдаг эрхтэн юм. Тиймээс Монгол ятгын үндэстний өвөрмөц хээ угалз нь гоо зүйн нэгэн хэсэг юм. Монголчууд түүхийнхээ явцад маш олон янзын, өвөрмөц үндэстний хэв маяг бүхий утга зохиол, урлагийн бүтээлүүд болон эдлэл хэрэглэл, чимэглэлийн хээ угалз зэргийг бүтээсэн байдаг. Эдгээр түүхэн байдлаар бий болсон гоо зүйн объектууд нь зөвхөн янз бүрийн нийгэм, цаг үеийн философийн ертөнцийг үзэх үзэл, нийгмийн үзэл санааны мэдрэхүйгээс хамааралтай биш, харин Монголчуудын өөр өөр цаг үеийн гоо зүйн мэдрэмж, гоо сайхныг хэрхэн ойлгож, ашиглаж, бүтээлчээр хүлээн авдаг, төсөөлөл болон гоо зүйн үзэл санаа гэх мэт субьектив үндсэн хүчнүүдийг мэдрэхүйгээр илэрхийлсэн байдлыг харуулдаг. (Мандуф, 2000:33).

“Аристотель Платоны хөгжмийн боловсролын үзэл баримтлалыг хөгжүүлж, хөгжмийн сургаал нь зүгээр нэг ашиг тустай байхаас гадна оюун санааны хүсэл тэмүүллийн төлөө байх ёстой гэсэн санааг дэвшүүлсэн (Ин Ай Чин, 2004: 8). Монгол ятга нь уламжлалт хөгжмийн зэмсэг төдийгүй урлагийн илэрхийлэл болон оюун санааны цэвэршлийн хувьд өвөрмөц үүрэг гүйцэтгэдэг. Ятга хөгжим нь зөвхөн техникийн үзүүлбэр биш, соёл болон сэтгэлийн илэрхийлэл юм. Энэ нь сонсогчдын сэтгэлд нийцэл үүсгэж, Монголын соёлыг гүнзгий ойлгоход тусалдаг. Ятгын гоо зүйн шинж чанар нь зөвхөн хөгжмийн илэрхийлэл төдийгүй Соёлын өвийг илэрхийлсэн билэг тэмдэг агуулдаг.

Гурав. Уламжлал ба орчин үеийн уялдаан дахь ятга: Орчин үеийн урлагийн орчинд ятга нь уламжлалт гоо зүйн шинж чанараа хадгалж, орчин үеийн хөгжмийн хэлбэрүүдтэй хослуулан шинэ урлагийн боломжуудыг харуулдаг. Ятгын дуу чимээ нь цахилгаан хөгжим, жааз зэрэг орчин үеийн хөгжмийн хэлбэрүүдтэй хослуулснаар, уламжлалт ятгын уянгалаг чанарыг хадгалж, орчин үеийн урлагийн элементүүдийг нэмдэг. Ницшегийн “Хөгжимгүй бол амьдрал алдаа юм” гэсэн үзэл баримтлал нь орчин үеийн хөгжмийн амьдралд ятгын чухал байдал болон гоо зүйн үнэт зүйлийг улам тодотгож өгдөг. “Хөгжмийн сэтгэл зүйн цаг хугацаа нь тодорхой байдаг; нэг ижил хугацааны хөгжмийн янз бүрийн хэмнэл нь сэтгэл зүйн цаг хугацааны мэдрэмжийг өөр өөр мэдрүүлдэг (Сүн Жин, 2004: 25). Орчин үеийн Монгол ятгын бүтээлд

хөгжмийн зохиолчид хэмнэл болон хурдцыг өөрчлөх замаар янз бүрийн сэтгэл зүйн цаг хугацааны туршлагыг бий болгож, уламжлалт хөгжмийн дотор орчин үеийн элементүүдийг нэвтрүүлж, орчин үеийн гоо зүйн шаардлагад нийцүүлдэг. “Хөгжим бол соёлын үнэт зүйл болон уламжлалыг дамжуулах чухал тээвэрлэгч юм (Ян Сюэ, 2024: 101). Орчин үеийн нийгэмд Монгол ятгыг шинэчилж, сурталчлах замаар уламжлал болон орчин үеийн нэгдлийг бий болгож, орчин үеийн соёлд үргэлжлүүлэн чухал үүрэг гүйцэтгэх, соёлын өвийг дамжуулах, шинэчлэл хийх боломжтой.”

Хөгжим нь соёлын уялдаа болон харилцаанд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Дэлхийн даяаршлын үйл явцын үр дүнд янз бүрийн соёлын хөгжмийн элементүүд нэгдэж, шинэ хөгжмийн хэлбэрүүд болон гоо зүйн үзэл баримтлалууд бий болж байна. Энэ уялдаа нь зөвхөн дэлхийн хөгжмийн олон янз байдлыг нэмэгдүүлээд зогсохгүй өөр өөр соёлын ойлголт, хүндэтгэлийг нэмэгдүүлдэг. Жишээ нь, орчин үеийн поп хөгжим нь янз бүрийн соёлын хөгжмийн элементүүдийг хослуулан харуулж, олон талт соёлын сэтгэл татам байдал, багтаамжийг харуулдаг.

Бүс нутгийн хөгжмийн хэв маягийн олон янз байдал нь дэлхийн хөгжмийн гоо зүйн үзэл баримтлалын нэгэн сэтгэл татам онцлог юм. Эдгээр хэв маяг нь зөвхөн тухайн газрын соёлын онцлог, түүхэн үндэс болон нийгмийн үнэт зүйлсийг харуулаад зогсохгүй хөгжмийн үндэс суурийг харуулдаг.

Дэлхийн даяаршлын нөлөөнд хөгжмийн гоо зүйн гүнзгий, олон түвшинт байдал нь илэрхий өөрчлөгдөж байна. Энэ нь зөвхөн хөгжмийн бүтээл, дамжуулалт, хүлээн авалтын хэлбэрийг өөрчлөөд зогсохгүй хөгжмийн хэв маяг болон гоо зүйн үзэл баримтлалуудын уялдаа, шинэчлэлийг түргэсгэж байна. Даяаршил нь хөгжмийн тархалтын хүрээг өргөжүүлж, дижитал технологи болон интернэтээр дамжуулан хөгжмийн мэдээлэл дэлхийн өнцөг булан бүрд хурдан тархаж, бүс нутгийн болон үндэстний хөгжмийн хэв маяг дэлхийн сонсогчдод танигдаж, үнэлэгдэх боломжтой болж байна. Энэ хил хязгааргүй тархалт нь хөгжмийн хэв маягийн олон янз байдлыг баяжуулж, хөгжмийн зохиолчдод өргөн бүтээлч эх үүсвэр, илэрхийллийн орон зайг өгдөг.

Даяаршил нь хөгжмийн хэв маягийн нэгдэл болон шинэчлэлийг бий болгодог. Янз бүрийн соёлын нөхцөл дэх хөгжмийн элементүүд болон хэв маяг нь даяаршлын орчинд байнга мөргөлдөж, нийлж, шинэ хөгжмийн хэлбэрүүдийг бий болгож байна. Жишээ нь, дэлхийн хөгжим хэмээх хэв маяг нь Африк, Ази, Латин Америк гэх мэт бүс нутгийн уламжлалт хөгжмийг Барууны поп хөгжмийн элементүүдтэй хослуулан баяжуулж, хөгжмийн илэрхийллийн арга барилыг баяжуулж, соёлын уялдааны эрэл хайгуулыг харуулж байна.

Даяаршил нь хөгжмийн бүтээл болон тоглолтын бодит үйл ажиллагаанд ч нөлөөлж байна. Уран бүтээлчид болон хөгжимчид өөр өөр соёлын нөхцөл дэх хөгжмийн онол, ур чадварыг илүү ихээр суралцаж, өөрсдийн бүтээлд олон соёлын мөн чанарыг тусгадаг. Энэ хилийн чанадын бүтээлч үйл явц нь зөвхөн хөгжимчдийн харааны хүрээг өргөжүүлэхээс гадна хөгжмийн бүтээлүүдийг илүү

баялаг, олон янз байхад тусалдаг. Гэхдээ даяаршил нь соёлын ижилсэх эрсдэлийг бий болгож, ялангуяа Барууны поп хөгжмийн дэлхийн өнцөг булан бүрд үзүүлэх нөлөө нь тухайн газрын болон үндэстний хөгжмийн онцлогийг бүдгэрүүлэх магадлалтай. Тиймээс даяаршлын нөхцөлд орон нутгийн хөгжмийн соёлыг хамгаалах, сэргээх нь чухал асуудал болж байна.

Даяаршлын хандлагад хөгжмийн гоо зүй нь янз бүрийн соёлын уялдаанд чухал үүрэг гүйцэтгэж байгаа бөгөөд өөр өөр соёлуудын харилцааг дэмжиж, уялдааг бий болгоход гол холбогч болдог. Хөгжим нь өргөн уудам хэл болон урлагийн хэлбэрийн хувьд газар зүй болон хэлний хил хязгаарыг даван туулж, өөр өөр соёлын харилцаа болон уялдааны талбар болж байна.

Хөгжмийн гоо зүй нь уламжлалт хөгжмийн хэлбэрүүдийг шинэчилж, баяжуулахад тусалдаг. Даяаршлын дэмжлэгээр уран бүтээлчид болон хөгжимчид янз бүрийн соёлуудаас хэрэглэж, уламжлалт элементүүдийг орчин үеийн хөгжмийн арга барилтай хослуулж, шинэ сонирхолтой хөгжмийн хэв маяг болон урсгалыг бий болгож байна. Энэ хилийн чанадын хөгжмийн бүтээл нь зөвхөн хөгжмийн илэрхийллийн арга барилыг баяжуулаад зогсохгүй уламжлалт хөгжимд шинэ амьдралыг өгч, орчин үеийн сонсогчдын гоо зүйн шаардлагад нийцүүлж байна.

Хөгжмийн гоо зүй нь соёлын уялдалын явцад хилийн чанадын ойлголт, үзэлтийг нэмэгдүүлдэг. Хөгжим нь соёлын ялгааг даван туулж, нийтлэг сэтгэл хөдлөл, туршлагыг дамжуулдаг. Янз бүрийн соёлын хөгжмийг үнэлж, ойлгосноор бид янз бүрийн соёлын нөхцөл байдлыг гүнзгий ойлгож, хүндэтгэх боломжтой болж, өөр өөр соёлын бүлгүүдийн эв найрамдлыг дэмждэг. Гэхдээ даяаршил нь орон нутгийн хөгжмийн уламжлал болон соёлын ялгааг бүдгэрүүлэх эрсдэлийг бий болгож байна. Тиймээс хөгжмийн гоо зүйн нэгэн чухал үүрэг нь даяаршлын нөлөө болон орон нутгийн соёлыг хамгаалах, хөгжүүлэх, хоорондын тэнцвэрийг олох явдал юм. Энэ нь хөгжмийн олон янз байдлыг хангаж, орон нутгийн хэв маяг болон онцлогийг хадгалж, уламжлуулахад чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

Өнөөгийн зах зээл дээр, ялангуяа Хятадад улам бүр гоёмсог, том, жижиг, модон, хуванцар янз бүрийн ятгыг үйлдвэрлэгчид зохион бүтээх, шинэлэг бүтээлүүдийг гаргахыг зорьж байна. Уламжлалт модон ятгаас эхлээд орчин үеийн зах зээлийн шаардлагад нийцсэн цахилгаан ятга зэрэг ятга хөгжмийн зэмсгүүд нь илүү хөнгөн, тайзнаа тоглох боломжтой бөгөөд мэргэжлийн хүмүүсийн таашаалд нийцдэг. Гэхдээ сул тал нь уламжлалт хөгжмийн зэмсгийн гоо сайхны шинж чанар, тэрхүү эртний сэтгэлийн илэрхийллийг алддаг. Иймээс уламжлалт болон орчин үеийн хөгжмийн зэмсэг нь хоёр талтай. Тиймээс олон тоглогчид хоёр төрлийн хөгжмийн зэмсгийг бэлддэг.

Хөгжмийн бүтцийн хувьд уламжлалт ая нь илүү ахмад настай хүмүүсийн таашаалд нийцдэг бол орчин үеийн аянууд нь залуучуудын амьдралын хэв маягт илүү тохиромжтой байдаг. Учир нь залуучууд гадаад хөгжмийн элементүүдийг ихээхэн хүлээн авсан байдаг. Иймээс залуучууд орчин үеийн хөгжмийн төрөл зүйлийг илүү сонирхдог. Нэг хөгжмийн зэмсгийн хөгжил

нь бүх насны хүмүүсийн сонирхлыг татах ёстой бөгөөд ингэснээр хөгжим нь хүмүүст баяр баясгаланг авчрах үүргээ биелүүлдэг. Нийгмийн хөгжилтэй зэрэгцэн хүмүүс уламжлалт аянд орчин үеийн элементүүдийг нэвтрүүлж, эсвэл өөр хөгжмийн зэмсгийг тоглох арга барилыг оруулж, эсвэл шинэ тоглох арга барилыг бий болгож байна. Иймээс Монгол ятга нь илүү олон боломжтой болж байна. “Шилдэг бүтээлүүдийн ‘үеийн гоо сайхан’ нь тасралтгүй биш, тасалдсан байдлаар илэрхийлэгддэг” (Сүн Жин, 2004:26). Орчин үед Монгол ятга нь орчин үеийн элементүүдийг хослуулан уламжлалт урлагийн хэлбэрийг хадгалж, тасралтгүй шинэчилснээр орчин үед ч байнга гоо зүйн сэтгэл татам байдал, үнэт зүйлтээ тээсээр байна.

Хэрэв сайн хөгжим хүний сэтгэлийг хөдөлгөж чадвал тэр хөгжим нь маш ахиц дэвшилтэй хөгжим болно. “Хөгжим нь физик хугацаанд дараалсан байдлаар илэрхийлэгддэг бөгөөд хөгжмийн утга, тэмдэглэлүүдийн цаг хугацааны дарааллаас хамаардаг бөгөөд гоо зүйн байдал нь зөвхөн энэ цаг хугацааны дарааллаар сонсогдож, уран зохиол, бүжиг, жүжигтэй төстэй байдаг. Харин дүрслэх урлагийн бүтээлүүд нь нэг удаад илэрхийлэгддэг бөгөөд гоо зүйн байдал нь дурын цэгээс эхэлж, харааны фокусын замыг дурын байдлаар сонгох боломжтой” (Сүн Жин, 2004:25). Монгол ятгын тоглолт нь цаг хугацааны явцад өвөрмөц сэтгэл хөдлөл, дүр төрхийг бий болгож, сонсогчдыг янз бүрийн мөчид сэтгэл хөдлөлийн өөрчлөлтийг мэдрүүлдэг.”

Уран бүтээлийн арга барил: Монгол ятга нь ихэвчлэн Монгол ардын дуунуудыг тоглодог бөгөөд орчин үеийн бүтээлүүд ч байдаг (гоцлол, хамтлагийн тоглолт, дуулалт гэх мэт). Олон гайхалтай хөгжмийн зохиолчид олон сонсголонтой Монгол ятгын аянуудыг зохиож байна. “Хөгжмийн гоо зүй нь хөгжмийн бүтээлийн бүтэц, хэлбэрийг хамардаг бөгөөд хөгжмөөр дамжуулан илэрхийлсэн сэтгэл хөдлөл, гоо зүйн туршлагыг тайлбарлаж, хөгжим хэрхэн нийгэм, соёлыг тусгаж, тусгал хийдэг талаар судалдаг (Ян Сюэ, 2024, 100). Монгол ятга нь өвөрмөц хөгжмийн бүтэц, тоглох хэлбэрээрээ дамжуулан сэтгэл хөдлөл, соёлын утгыг илэрхийлж, урлагийн гоо зүйн үнэт зүйлсийг гүн гүнзгий илэрхийлдэг.” Хэдэн жилийн өмнө ардын дууг ихэвчлэн тоглодог байсан бол сүүлийн үед олон сонсголонтой бүтээлүүд төрөн гарсан бөгөөд орчин үеийн хүмүүсийн амьдралын хэв маягт илүү тохирсон байна. Гэхдээ үндсийг нь орхиж болохгүй. Уламжлалыг хадгалж, шинэ хөгжмийг судлах хэрэгтэй. Энэ бол хөгжмийн зэмсгийн сэтгэл татам байдал юм. “Жинхэнэ шилдэг бүтээлүүд нь гоо зүйн байдал нь завсарлага авсны дараа дахин хүлээн зөвшөөрөгддөг бөгөөд учир нь шилдэг бүтээлүүд нь баялаг уурхайтай адил бөгөөд үргэлжлүүлэн олборлох боломжтой (Сүн Жин, 2004, 26). Орчин үеийн нөхцөлд Монгол ятга нь орчин үеийн элементүүдийг хослуулан уламжлалт урлагийн хэлбэрийг хадгалж, тасралтгүй шинэчилснээр түүний бүтээлүүд нь орчин үед ч байнга гоо зүйн сэтгэл татам байдал, үнэт зүйлтэй хэвээр байна.” Сонсголонтой, мартагдашгүй ая нь хүний сэтгэлийг хөдөлгөж, дурсамж, санагдуулж өгдөг. Хэрэв сайн хөгжим хүний сэтгэлийг хөдөлгөж чадвал тэр хөгжим нь маш амжилттай хөгжим болно. Монгол ятгын тоглолт нь цаг хугацааны явцад өвөрмөц сэтгэл хөдлөл,

дүр төрхийг бий болгож, сонсогчдыг янз бүрийн мөчид сэтгэл хөдлөлийн өөрчлөлтийг мэдрүүлдэг.”

Даяаршлын хөгжмийн харилцаан дахь ятгын гоо зүй: Монгол ятга нь олон улсын хөгжмийн наадам, урлагийн баяр, соёлын солилцооны арга хэмжээнүүдэд өргөнөөр ашиглагддаг бөгөөд өвөрмөц гоо зүйн шинж чанараараа дэлхий нийтийн сонирхлыг татдаг. Эдгээр арга хэмжээнүүдээр дамжуулан Монголын уламжлалт урлагийг дэлхий нийтэд харуулж, соёлын харилцан ойлголт, солилцоог нэмэгдүүлдэг. Хөгжмийн зохиолч Петрийн “Бүх урлаг хөгжим рүү чиглэдэг” гэсэн үзэл баримтлал нь ятга хөгжмийн илэрхийлэхэд чухал байр эзэлж, гоо зүйн нөлөөллийг харуулж байна. Даяаршлын соёлын хөгжмийн солилцоонд ятга хөгжмийн зэмсэг нь янз бүрийн чухал арга хэмжээнүүдэд оролцдог. Жишээ нь, улсын урлагийн үзэсгэлэн зэрэгт оролцдог бөгөөд улс орнуудын хоорондын харилцааг илэрхийлдэг.

Одоогийн байдлаар дэлхийн хөгжмийн зах зээлд ятга төстэй хөгжмийн зэмсгүүд өргөнөөр тархсан байдаг. Орчин үеийн олон урсгалын хөгжмийн программ хангамжууд, жишээ нь Apple-ийн Logic Pro, Cubase зэрэг хөгжмийн мультимедиа программ хангамжууд нь ятга төстэй хөгжмийн зэмсгийн дуу хоолойн санг агуулдаг бөгөөд хөгжмийн уран бүтээлчид өөрсдийн дуртай хөгжмийн бүтээлүүдийг бүтээхэд ашигладаг. Олон уран бүтээлчид болон хөгжмийн уран бүтээлчид ятга төстэй хөгжмийн зэмсгийн дуу хоолойг өөрийн хөгжмийн бүтээлүүдэд оруулж, илүү сайн үр дүнд хүрэхийг зорьдог. Учир нь ятга төстэй хөгжмийн зэмсгүүд нь өндөр давтамжийн хөгжмийн зэмсэг тул бүх дууны хэсгийн зохицолд нийцүүлдэг. Тиймээс ятга төстэй хөгжмийн зэмсгүүд нь даяаршлын хөгжмийн харилцаанд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Поп хөгжмийн гоо зүйн үнэт зүйлс нь хөгжмийн уран бүтээлчдийг инновац хийхийг дэмждэг бөгөөд үндэсний хөгжмийн элементүүдийг орчин үеийн хөгжмийн бүтээлд хослуулж, тэдгээрийг орчин үеийн хэв маягтай болгодог. Нийгмийн хөгжил, соёлын өөрчлөлтүүдийн үр дүнд поп хөгжим нь байнга шинэчлэгдэж, шинэ хөгжмийн элементүүд болон урлагийн илэрхийллийн арга барилуудыг хүлээн авч, үндэсний хөгжмийг улам их амьтай болгож, сэтгэл татам байдлыг нэмэгдүүлдэг. Энэ шинэчлэл, орчин үеийн хэв маягтай үзүүлэх нь үндэсний хөгжмийн соёлыг байнга хөгжүүлж, өргөжүүлж байна. (Чю Яру, 2024:56).

Ятга хөгжмийн зэмсэг нь дэлхийн хөгжмийн харилцаанд зөвхөн хөгжмийн дамжуулагч төдийгүй соёлын элчийн үүрэг гүйцэтгэдэг. Ятга хөгжмийн зэмсгээр дамжуулан дэлхийн өнцөг булан бүрийн хүмүүс Монголын соёлыг ойлгож, хүндэтгэж, өөр өөр соёлын хоорондын ойлголт, солилцоог дэмждэг. Энэ нь дэлхийн соёлын олон янз байдлыг баяжуулж, Монголын соёлыг олон улсын тавцанд сурталчлах, хөгжүүлэхэд тусалдаг

Дүгнэлт

“Хүн ба байгаль хоорондын чөлөөт, төгс нэгдлийн гоо зүйн мөн чанар нь Монголчуудын өөрсдийн бүтээсэн, өөрсдийн гоо зүйн мэдрэмж болон сэтгэл зүйн ертөнцийг илэрхийлэх сэтгэл зүйн үзэгдлийн гоо сайхны объектын нэгэн хэсэг юм (Мандуф, 2000, 711) . Монгол ятгын гоо зүйн илэрхийлэл нь урлагийн хэлбэрийн гүн гүнзгий утга агуулгыг харуулдаг. Уламжлал ба орчин үеийн нэгдлээр ятга зөвхөн өвөрмөц гоо зүйн шинж чанараа хадгалж, орчин үеийн урлагийн орчинд шинэ өнгө аясыг оруулдаг. Ятгын хөгжим нь зөвхөн урлагийн илэрхийлэл төдийгүй соёлын өвийг дамжуулж, соёлын утга агуулга болон сэтгэлийн нийцлийг илэрхийлдэг. Даяаршлын хөгжмийн харилцаанд ятга нь өвөрмөц урлагийн хэлбэрийн хувьд өвөрмөц гоо зүйн үнэт зүйл болон соёлын нөлөөг харуулдаг.

“Аристотель хөгжмийн боловсрол нь зүгээр нэг ашиг тус төдийгүй оюун санааны хүсэл тэмүүллийн төлөө байх ёстой гэж үзсэн (Ин Ай Чин, 2004:8). Өнөөдөр Монгол ятга нь уламжлалт хөгжмийн зэмсэг төдийгүй өвөрмөц урлагийн илэрхийлэл болон гоо зүйн боловсролоор дамжуулан энэ эртний уламжлалыг үргэлжлүүлж, орчин үеийн хүний оюун санааны түвшнийг дээшлүүлэхэд тусалдаг. “Хөгжим нь зөвхөн хүний сэтгэлийн илэрхийлэл төдийгүй соёлын бэлгэдэл бөгөөд эдгээр тэмдгийг бүтээж, ашигласнаар хүн төрөлхтөн баялаг соёлын ертөнцийг бий болгосон (Энст Кассирер, 1985:89). Монгол ятга нь уламжлалт хөгжмийн зэмсэг төдийгүй өвөрмөц урлагийн илэрхийлэл болон гоо зүйн боловсролоор дамжуулан өнө эртний шинж чанараа хадгалан үлдэж, орчин үеийн хүний оюун санааны түвшнийг дээшлүүлэхэд тусалдаг. Монгол ятгын гоо зүйн шинж чанар болон уламжлалт ба орчин үеийн урлагийн илэрхийллээр дамжуулан ятга нь урлагийн хэлбэрийн өвөрмөц сэтгэл татам байдлыг илэрхийлдэг.

Ятга хөгжим нь зөвхөн дуу чимээний илэрхийлэл төдийгүй соёлын өвийг дамжуулж, шинэчлэл хийж, Монголын соёлын утга агуулга болон өргөн нөлөөллийг харуулдаг.

Ном зүй

- Сүн Жин. (2004). Гоо зүйн үзэл баримтлалд тулгуурласан хөгжмийн боловсролын шинэчлэл. Төвийн хөгжмийн их сургуулийн эрдэм шинжилгээний сэтгүүл (04), 22-32. doi:10.16504/j.cnki.cn11-1183/j.2004.04.003.
- Ин Ай Чин. (2004). Хөгжмийн гоо зүйн боловсрол дахь хүн судлалын судалгаа. (Докторын зэрэг горилсон бүтээл, Дорнод Хятадын Багшийн Их Сургууль). https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=s5eXW7nWjwld4QvNmjhDT9KMiSVJpF3VyiRkgVrDLzfP-vQz0xyLIwpZ_SzG5I0r5Ymd9-gzwWgMHvYozSbpQgLOfdI1ubO4CA2tPdQNdFCuqQFRno3ysznmb1qhMsgD39rrTyFgjRoqG2aNkn-uUw==uniplatform=NZKPT&language=CHS
- Чю Яру. (2024). Орчин үеийн хөгжмийн гоо зүй ба угсаатны хөгжмийн соёл. Үндан сэтгүүл (17), 54-56.
- Ян Сюэ. (2024). Дэлхийн хөгжмийн гоо зүйн олон янзын өнцөг ба судалгаа. Хатан голын аялгуу (06), 100-103. doi:10.19340/j.cnki.hhzs.2024.06.018.
- Мандуф. (2000). Монголын гоо зүйн түүх. Ляонин Үндэстний Хэвлэлийн Газар. ISBN 7806444319, 9787806444313.
- Жун Зилин. (1999). Хө Цяньсан-ы хөгжмийн гоо зүйн бичиг. Төвийн Хөгжмийн Их Сургуулийн Хэвлэлийн Газар. ISSN 1001-9871, CN11-1183.
- Зэн Тианли. (1994). Хөгжим: Амьдралын гүн ухааны халуун мэдрэмж. Бээжингийн Их Сургууль Хэвлэлийн Газар. ISBN 7301021941, 9787301021941.
- Энст Кассирер. (1985). Хүн төрөлхтний гүн ухаан. Ган Ян орчуулсан. Шанхайн Орчуулгын Хэвлэлийн Газар. ISBN 9787532761388 (89).
- Сюзан Лангер. (1953). Сэтгэл хөдлөл ба хэлбэр. Лю Да Жи болон бусад орчуулагчид. Хятадын Нийгмийн Шинжлэх Ухааны Хэвлэлийн Газар, 1986. хуудас 62.

Abstract

The Mongolian zither is one of the most representative musical instruments of the Mongolian people. It is a traditional instrument and an essential part of Mongolian culture, gradually becoming a highlight in modern artistic culture. This paper explores the aesthetic characteristics of the Mongolian zither and its expression in the fusion of traditional art. By analyzing the historical development of the Mongolian zither, its application in modern art, and its role in global cultural exchanges, this paper aims to reveal the profound aesthetic connotations of zither art and its significant impact on cultural inheritance and innovation. The main focus of this paper is the aesthetic characteristics of the Mongolian zither and the charm it embodies for people.

Key words: Mongolian zither, aesthetics, traditional art, modern art, cross-cultural exchange, cultural inheritance, musical expression, artistic innovation.